

Майданюк Ірина

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ І ПРАВО НА САМОВИЗНАЧЕННЯ: ПОГЛЯД ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

У статті розглядається глобальна індустріалізація та орієнтація реформування суспільства переважно на посилення економіки, що призводить до підвищення актуальності вирішення проблем національної ідентичності, без якої неможливе право народу на самовизначення, а людини – бути вільною особистістю в межах своєї держави. Аналізується погляд на проблему Пантелеймона Куліша.

Ключові слова: ідентичність, нація, народний дух, моральний ідеал, вільна особистість.

Майданюк И. Национальная идентичность и право на самоопределение: взгляд Пантелеймона Кулиша

В статье рассматривается глобальная индустриализация и ориентация реформирования общества в основном на усиление экономики, что приводит к повышению актуальности решения проблем национальной идентичности, без которой невозможно право народа на самоопределение, а человека – быть свободной личностью в своем государстве. Анализируется взгляд на проблему Пантелеймона Кулиша.

Ключевые слова: идентичность, нация, народный дух, моральный идеал, свободная личность.

Maidanyuk I. A national identity and the right of self-determination: the view of Panteleimon Kulish

Global industrialization and orientation of society reformation from the point of strengthening of an economy predominantly leads to increasing of an actual problem of national identity. The right of self-determination of peoples, and the right of a man to be free personality within its own state are impossible without a national identity. The problem is analysed from the view of Panteleimon Kulish.

Keywords: identity, nation, folk spirit, moral ideal, free personality.

Вибір, який робить сьогодні українське суспільство, стосується якісних перемін у ньому і охоплює докорінні інтереси усіх верств населення, адже заплановані реформи включатимуть радикальні зміни і в економіці, і в політиці, і в науці, і навіть у владі. Звичайно, зважаючи на чималий негативний досвід різноманітних перетворень, багато хто стверджує, що осердям усіх реформ повинно стати вирішення економічних проблем, проте не менш животрепетною, на погляд інших, є і проблема ідейної визначеності суспільства, можливості дати людині відчуття своєї належності до нього. І це цілком законірно, бо українці довго жили за умов несвободи, тривалий час перебували під тиском офіційної доктрини про те, що вони не самостійний народ, а частина великого народу, яка не має свого місця на політичній і культурній аренах світу. От і назріла потреба зосередити увагу на аналізі явищ, які відтворюють спектр відносин, пов'язаних з буттям української спільноти і потребують цілісного знання духовного набутку людей. Це дасть можливість глибше і детальніше з'ясувати національну своєрідність, самоідентифікувати українську націю, перестати робити людину зручним об'єктом політичних, ідеологічних та культурних маніпуляцій, виокремити українську духовність в європейській і світовій культурі, утримати народ від самознищення і дати підґрунтя для його подальшого розвитку. Ось чому актуальним нині є аналіз проблем національної ідентичності, без якої неможливе право народу на самовизначення, а людини – бути вільною особистістю в межах своєї держави. А проблема поглиблюється ще й тим, що процеси глобалізації та національно-культурної ідентифікації діаметрально протилежні, і, звісно, глобальна індустріалізація, орієнтація лише на посилення економіки, розвиток інформаційних технологій призводить до так званої кризи ідентичності.

До речі, щодо кризи ідентичності цікавою є думка Ч.Тейлора, який вважає, що сучасні люди звузили своє світобачення до меж приватного життя, демократична рівність загнала людину у вузький самотній світок, а зосередженість на власній особі «призводить до втрати причетності до інших чи суспільства в цілому» [1, 7]. Колись, розмірковує Тейлор, звичайні норми суспільства мали більше, ніж суто інструментальне значення, а відмова від них і призвела до такого феномена сучасного світу, як інструментальне мислення.

Зазначена проблема тією чи іншою мірою вирішується у працях західних авторів сучасної доби, серед яких Р. Барт, М. Бубер, Ю. Габермас, Г. Гадамер, М. Гайдегер, Й. Гайзінга, Ж. Дерид, Д. Ділі, У. Еко, К. Леві-Строс, П. Рікер, М. Шелер, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс. Підкреслюють важливість проблем ідентичності і українські автори: О. Алексієнко, А. Бичко, І. Бичко, М. Братасюк, Т. Воропай, П. Ігнатенко, А. Єрмоленко, В. Ільїн, В. Лях, Н. Михайловська, В. Павленко, М. Попович, Н. Радіонова, В. Рижко, Н. Северин, М.Скринник, І. Старовойтова, Н. Тарасова, Н. Хамітов, Ю. Шинкаренко, М. Шульга та ін. Більшість із них зазначає, що у формуванні національної ідентичності найвизначнішу роль відіграє національна культура, її становище у суспільстві повинно бути панівним, а стосовно нього «решта більш локальних та менш універсальних культурних практик набувають статусу діалектів, субкультур, регіональних особливостей» [2, 77].

Якщо ж розглядати означувану проблему з погляду історії філософської думки, то стає ще більше зрозумілим, наскільки складною вона є і чому навколо неї розгортаються такі пристрасті. Візьмімо для прикладу працю Миколи Шлемкевича «Загублена українська людина», у якій він вибудовує теорію типів українського національного характеру (нагадаємо, що поняття «національна ідентичність» набуло популярності порівняно недавно, його стали вживати замість поширеного у XVIII – на поч. XIX ст. «національний характер»). Першим типом він називає своєрідний тип «старосвітських поміщиків», що живуть переважно біологічним життям і тим задоволені. Другий – це умовно тип гоголівський, тобто тип талановитого українця на імперській службі, людини, яка прагне до пізнання нового, але все-таки піддається зовнішнім обставинам. Третій тип української людини – «сковородянська людина», що не може знайти собі місця в новому світі, але не вдовольняється біологічним існуванням. До четвертого типу дослідник зараховує новий тип людини, на знаменах якої – «Борітеся – поборете!», тобто, умовно, тип «шевченківської людини», домінанта життя якої – у перетворенні світу за законами правди і краси; в центрі світовідчуття її – наука, мистецтво, релігія, моральний ідеал – вільний дух, що самовизначається на основі власного пізнання. До такого типу М. Шлемкевич зараховує Франка, Драгоманова, Грушевського, Лесю Українку, Коцюбинського, Стефаніка.

Саме такі люди – люди вищого порядку, вольові, ідейні, на думку М. Шлемкевича, перетворюють масу порядних людей у суспільство [3]. Але ж наявність стількох типів свідчить, що українська людина «загублена», а українська душа в моральній кризі, що, на жаль, ми можемо константувати і сьогодні.

Попередня історія українського духовно-культурного життя також яскраво свідчить про зацікавленість «лицарями національного духу» проблемами збереження ідентичності. Прикладом такого зацікавлення у 40-ві роки XIX століття, незважаючи на всю суперечливість її оцінок, є спадщина Пантелеймона Куліша.

Загальним філософським і моральним ідеалом тогочасної європейської думки була вільна особистість, але більшість людей у суспільстві стала підлеглою іншим людям, виконувала роль знаряддя нагромадження і зосередження багатства в руках обмеженої і невеликої панівної в суспільстві верстви. Отож, у контексті національної традиції мислителем розглядалася актуальна морально-політична проблема становлення суспільства вільних особистостей. Щоб знайти витoki такого суспільства, треба, з погляду П. Куліша, повернутися до глибинних народних традицій, коріння яких сягає періоду Київської Русі – золотого віку української історії, її соціально-політичного ладу, економічного і морального життя, яке ґрунтувалось на природному і Божому праві. Саме тоді, вважає Куліш, зародився український «народний дух», «голос крові», який і визначає подальшу долю народу: «регулятором усіх людських діянь був цей голос, що апелює на всякий суд... до тієї безперечної правди, яку одні мудреці бачать прикріпленою літерами до паперу, а інші шукають в дитячому серці» [4, 86]. І для того, щоб зберегти національну ідентичність, необхідно було б зберегти отой «голос крові», а не привносити в нього чужий татарський дух. «Аби тривав порядок речей, що почалися за часів Володимира, доля Земної кулі склалася б інакше, – міркує Куліш. – Не з півдня на північ, а з півночі на південь ішло б оновлення культури; нові ідеали високого та великого зайняли б вічно творчий дух природи; не розпустою, а соромливістю супроводжувалось би тоді відродження гуманізму, і в наслідок тисячолітньої метушні ми б мали не Францію та папу, а щось інше» [5, 119].

«Непритомніє», втрачає коріння народ і від втрати рідної мови, в якій закодовані національні цінності. Недаремно у

«Листах з хутора» Куліш нагадує українській спільноті: «Хоч же б і всі ви поробились... просвіщенними; хоч би книжки німецькі так як справжні німці почитували, а проте своєї мови рідної і свого рідного звичаю вірним серцем держітеся. Тоді з вас будуть люде як слід, – тоді з вас буде громада шановна і вже на таку громаду ніхто своєї лапи не наложить» [6, 256].

Пошуки зразка суспільства вільних людей приводять П. Куліша до українського хутора. Оскільки сам П. Куліш виріс на хуторі, з яким все життя пов'язував найкращі спогади, то, на противагу місту, хутір у його філософській спадщині є символом внутрішнього, глибинного світу суспільства, його серцем і основою, джерелом і сховищем одвічних національних моральних ідеалів і навіть основою міста. «Початок і корінь городянства, – висловлювався П. Куліш, – зостався у хуторі... Тут би шукати й праведного розуму всякої городянської установи» [7, 181]. «Хутірська філософія» Куліша представлена не лише одноіменним твором, а й «истами з хутора», «Хутірською поезією», повістю «До братів на Україну» та ін.

Місто сприймає хутір як щось низьке, недостойне уваги, безкультурне, вважає Куліш, проте саме хутір насправді є дійсним осердям культури, творцем і своєрідним оберегом генетичного національного коду. Зумовлене це тим, що основа життя людини – природа, а хуторянин постійно взаємодіє з нею, розвивається у найтіснішому контакті, тобто має природний, не пошкоджений чужинськими впливами розум. Отож тільки людина села може бути творцем основ національного життя і носієм усієї української культури. Місто ж, яке перебуває у лещатах русифікації, поступово стає космополітичним і денаціоналізованим, негативно впливає на долю нації і не має права претендувати на центр українства. Неможливо, стверджує філософ, реалістично і адекватно репрезентувати та оцінювати народне життя, якщо дихати іноземними впливами, як це робиться у місті. Культурним, «своїм» є лише те, що сформувалося на своїй землі. А те, що прийшло самовільно, – це запозичення, чужа культура. Вона не відповідає національній природі, є зайвою і навіть руйнівною: «Ноги наші вгрузають в жахливу непролазну грязюку, витворену від змішування рідного ґрунту з потоками сторонньої стихії, котра могла б бути плодючою, коли б гармонувала хоч би трохи з яскравістю сонця, але яка не дає сяяти сонцю, стає руйнівною» [4, 88].

В особливостях національних традицій шукає Куліш і шляхи подальшого розвитку України, кажучи сучасною мовою, шляхи її входження у європейський і світовий простір. Добре знаючи чинники соціально-економічного розвитку європейських країн, враховуючи національну свідомість європейських народів і порівнюючи її із свідомістю українців, він не поспішає давати рекомендацій щодо бездумного наслідування їхнього шляху: «Лучче нам у своїй шорсткій корі ще років з сотню пережити та тоді вже її з себе злуцтити, як не стане в нас на Вкраїні деякої погані, котра у всяке добре діло мішається і всяке добре діло псує і нівечить» [6,251]. Куліш впевнений: «Хай мине кілька поколінь господарів неледацюг і неспекулянтів... хай благословенна династія розумних власників поцарює над цим клаптиком землі два-три століття, – і вигляд його, характер його, грандіозність і вишуканість творінь природи зміняться невідомо» [5, 118].

У такому суспільстві людина народжуватиметься вільною і досконалою, маючи можливість жити за покликанням власного розуму і використовуючи рівні з іншими можливостями для самовизначення і самореалізації, гармонійно поєднуючи особисті здібності із життєдіяльністю інших вільних людей. Це буде українське суспільство, яке можна вважати етнокультурним цілим, а не таким, де самі українці не можуть віднайти спільної мови, порозумітися заради єдиної мети, заради добробуту України: «Так ото ж біда, що певніше Українцеві з Ляхом, або з Німцем стосункуватись, ніж з братами Русинами» [8, 217], в якому «... народяться нові, не такі здеморалізовані й задушені школою люде в Галичині, так як народились нові жиди з тих, котрих вивів Мойсей з Єгипту» [9, 211]. Таке суспільство міцно стоятиме на ґрунті власної історичної пам'яті, адже «... в нашій давнині затаїлася сила невмируща і ... ми тією силою дійдемо колись до того зросту, який сама природа нам на роду написала» [10, 408].

Очевидно, на сучасному етапі розвитку суспільства, у котрому повинні бути досягнуті найвищі рівні свободи, утвердитися людська і національна гідність, не варто покладатися лише на те, що держава виробить і впровадить всілякі механізми національної ідентичності. Щоб збуджувати народний дух, не приспати остаточно національну свідомість, скористаймося порадою самого Куліша: орієнтуймося на тих лицарів, яким байдуже, чи забудуться їхні імена, чи збережуться у величних

пам'ятках культури, та «все одно передчуття прийдешнього відживлення українського племені має солодко зігрівати кожну душу в її прагненні до нескінченного» [11, 526].

Література:

1. Тейлор Ч. Етика автентичності / Пер. з англ. А. Васильченко. – К.: Дух і Літера, 2002. – 128 с.
2. Фадєєв В. Б. Визначеність невизначеності: дрейф етноідентичності // Філософська думка. – К., 1998. – № 3. – С. 72-90.
3. Шлемкевич М. Загублена українська людина. – К.: МП Фенікс, 1992. – 168 с.
4. Куліш П. Хутірська філософія і віддалена од світу поезія // Хроніка-2000. Наш край: Український культурологічний альманах. – К.: Довіра, 1992. – Вип. 1-2 (3-4). – С. 83-86.
5. Куліш П. Хутірська філософія...// Хроніка-2000. Наш край. Український культурологічний альманах. – К.: Довіра, 1993. – Вип. 3-4 (5-6). – С. 104-127.
6. Куліш П. Листи з хутора // Куліш Пантелеймон. Твори: В 2 т. – К.: Дніпро, 1989. – Т. 2. – С. 244-280.
7. Куліш П. Слово правди // Куліш Пантелеймон. Твори: В 2 т. – К.: Дніпро 1989. – Т. 1. – С. 180-182.
8. Лист П. Куліша до І. Пулюя від 16 червня 1874 року // Іван Пулюй – Пантелеймон Куліш. Подвижники нації / за заг. ред. В. Шендеровського. – К.: Рада, 1997. – С. 216-218.
9. Лист П. Куліша до І. Пулюя від 10 жовтня 1871 року // Іван Пулюй – Пантелеймон Куліш. Подвижники нації / За заг. ред. В. Шендеровського. – К.: Рада, 1997. – С. 210-211.
10. Куліш П. Зазивний лист до української інтелігенції // П. Куліш. Твори: В 2 т. – К.: Наукова думка, 1994. – Т. 1. – С. 400-412.
11. Куліш П. Простонародность в украинской словесности // Твори: В 2 т. – К.: Дніпро, 1989. – Т. 2. – С. 522-532.
12. Скринник М. А. Пантелеймон Куліш як речник консервативної духовної традиції в Україні // Сучасність. – К., 2001. – Ч. 5 – С. 87-98.